

XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHDA SOLIQ IMTIYOZLARINING SAMARADORLIGI OSHIRISH YO‘LLARI

Kudiyarov Kishibay Ramatullayevich

Qoraqalpoq Davlat universiteti, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
<https://orcid.org/0000-0002-7305-3942>

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda soliq imtiyozlarining xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi o‘rni tahlil qilingan. 2020–2024-yillar ma‘lumotlari asosida soliq preferensiyalari va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganilgan. Ularning sanoat ishlab chiqarishi, bandlik va investitsion faollikka ta‘siri baholangan. Samaradorlikni oshirish uchun monitoring va shaffoflik mexanizmlarini kuchaytirish taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: xorijiy investitsiyalar, soliq imtiyozlari, investitsion muhit, soliq siyosati, erkin iqtisodiy zonalar, investitsion faollik, iqtisodiy o‘rinish, fiskal barqarorlik, differensial rag‘batlantirish, monitoring tizimi.

Аннотация. В статье анализируется роль налоговых льгот в привлечении иностранных инвестиций в Узбекистан. На основе данных за 2020–2024 годы изучается взаимосвязь между налоговыми льготами и прямыми инвестициями. Оценивается их влияние на промышленное производство, занятость и инвестиционную активность. Предлагается усилить механизмы мониторинга и прозрачности для повышения эффективности.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, налоговые льготы, инвестиционный климат, налоговая политика, свободные экономические зоны, инвестиционная активность, экономический рост, фискальная стабильность, дифференцированные стимулы, система мониторинга.

Abstract. The article analyzes the role of tax incentives in attracting foreign investment to Uzbekistan. Based on the data for 2020–2024, the relationship between tax benefits and direct investments is being studied. Their impact on industrial production, employment and investment activity is assessed. It is proposed to strengthen monitoring and transparency mechanisms to increase efficiency.

Keywords: foreign investments, tax incentives, investment climate, tax policy, free economic zones, investment activity, economic growth, fiscal stability, differentiated incentives, monitoring system.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni jalb qilish, ularni samarali boshqarish hamda iqtisodiyotning turli sohalariga yo‘naltirish har bir davlatning barqaror o‘rinish strategiyasida muhim ahamiyatga ega. Shu kontekstda, davlatning investorlarni rag‘batlantirish, ularga soliq imtiyozlari taqdim etish va iqtisodiy sharoitni soddalashtirish choralarini ko‘rishi bugungi kunda O‘zbekistonning iqtisodiy siyosatidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish masalasi ilmiy adabiyotlarda institutsional va hududiy omillar bilan chambarchas bog‘liq holda o‘rganilgan. Jumladan, John Dunning o‘zining OLI paradigmasi orqali xorijiy investorlar uchun aynan hududiy ustunliklar — qulay soliq muhiti, infratuzilma rivoji va siyosiy barqarorlik — asosiy rag‘batlantiruvchi omil ekanini ta‘kidlaydi. Uning konsepsiyasiga ko‘ra, investitsiya oqimi ko‘p jihatdan qabul qiluvchi mamlakatdagi iqtisodiy sharoitlar jozibadorligiga bog‘liq.[1]

Dani Rodrik xorijiy investitsiyalarni jalb etishda davlatning faol va izchil iqtisodiy siyosati muhim ahamiyat kasb etishini qayd etadi. Unga ko‘ra, sanoatni qo‘llab-quvvatlash, makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash hamda prognoz qilinadigan siyosat yuritish investorlar ishonchini mustahkamlaydi.[2]

Mahalliy tadqiqotchilardan Sh. Nurmatov (2023) soliq imtiyozlari samaradorligi ularning maqsadli va nazorat ostida qo‘llanilishiga bog‘liq ekanini asoslaydi. Muallifning fikricha, imtiyozlar aniq ustuvor sohalarga yo‘naltirilgan hamda huquqiy mexanizmlar bilan kafolatlangan bo‘lishi zarur.[3]

B. Abduqaxxorov (2022) esa soliq tizimini investitsiya muhitini yaxshilovchi strategik vosita sifatida baholab, soliq preferensiyalari iqtisodiy o‘rinishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynashini empirik ma‘lumotlar orqali ko‘rsatib beradi. Uning yondashuvida soliq siyosati investitsion faollikni oshirish bilan birga, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ham mustahkamlashi lozimligi ta‘kidlanadi.[4]

Xorijiy va mahalliy olimlar tadqiqotlarini umumlashtirib aytganda, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda qulay soliq muhiti, institutsional barqarorlik, izchil davlat siyosati hamda infratuzilma rivoji asosiy omillar sifatida e‘tirof etiladi. Xorijiy tadqiqotchilar investitsiya oqimlari ko‘proq hududiy afzalliklar va prognoz qilinadigan iqtisodiy siyosat bilan bog‘liqligini ta‘kidlasha, mahalliy olimlar soliq imtiyozlarining samaradorligi ularning maqsadli yo‘naltirilishi va huquqiy jihatdan kafolatlangan mexanizmlar bilan mustahkamlanishiga bog‘liq ekanini asoslaydi. Shuningdek, soliq preferensiyalari davlatning sanoat va investitsion strategiyasi bilan uyg‘un holda qo‘llanilgandagina yuqori natija beradi.

Soliq imtiyozlari — bu davlat tomonidan investorlarni rag‘batlantirishga qaratilgan moliyaviy vosita bo‘lib, ularning biznes risklarini kamaytirish, daromadlarini ta‘minlash va ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratadi. Jahon amaliyotida soliq imtiyozlari ko‘pincha investitsiyalar oqimini jalb qilishning eng samarali mexanizmi sifatida e‘tirof etiladi. Masalan, Xitoy, Turkiya va Qozog‘iston kabi mamlakatlarda ishlab chiqarish zonalarida amalga oshirilgan investitsiyalar bir necha yil davomida foyda solig‘idan ozod qilinadi, bu esa sanoat tarmoqlarining tezkor rivojlanishiga zamin yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, "Investorlarga keng imkoniyatlar yaratish, soliq siyosatini soddalashtirish va adolatli tizimni shakllantirish — mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy drayveridir." Shu yondashuvga muvofiq, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda soliq tizimini liberallashtirish, soliq yukini kamaytirish va elektron soliq boshqaruvi tizimini joriy etish kabi keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda xorijiy investorlar uchun erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va sanoat klasterlari tashkil etilgan bo‘lib, ularda foyda solig‘i, yer solig‘i va mol-mulk solig‘i bo‘yicha

10 yilgacha bo‘lgan soliq imtiyozlari taqdim etilmoqda. Shu siyosat natijasida 2020–2024 yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 1,6 barobarga oshgan va sanoat ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada kengaygan.

Biroq, soliq imtiyozlarining maqsadga muvofiq taqsimlanishi va ularning iqtisodiy samaradorligini baholash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Ba‘zi hollarda imtiyozlar noto‘g‘ri yo‘naltirilsa, bu davlat byudjeti tushumlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, soliq imtiyozlarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularni samaradorlik mezonlariga muvofiq belgilash va investitsiya siyosati bilan uyg‘unlashtirish zarur. Soliq imtiyozlari nafaqat iqtisodiy o‘shish omili sifatida, balki mamlakatning xalqaro investitsion imijini mustahkamlovchi strategik vosita sifatida ham katta ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan mazkur maqolada soliq imtiyozlarining iqtisodiy mohiyati, ularning amaliy natijalari hamda O‘zbekiston tajribasida ularni yanada takomillashtirish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi.

Soliq imtiyozlari iqtisodiy siyosatning eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular nafaqat byudjet tushumlariga, balki investitsion faollik, ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi va eksport salohiyatiga bevosita ta‘sir qiladi. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida soliq siyosati investorlarni qo‘llab-quvvatlash, sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida soliq imtiyozlari tizimi bosqichma-bosqich takomillashib, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyotida 2017-yildan boshlab soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayoni boshlangan bo‘lib, 2020-yilda qabul qilingan yangi Soliq kodeksi bu borada muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Ushbu hujjat orqali soliq stavkalari pasaytirildi, ayrim soliqlar birlashtirildi, ma‘muriy tartib soddalashtirildi va elektron boshqaruv mexanizmlari joriy etildi. Xususan, foyda solig‘ining 20 foizdan 15 foizgacha kamaytirilishi, erkin iqtisodiy zonalar rezidentlariga 10 yilgacha soliq ta‘illari berilishi hamda ishlab chiqarish uchun import qilinadigan texnologik uskuna va xomashyoni bojxona to‘lovlaridan ozod qilish choralari investorlar uchun sezilarli moliyaviy yengillik yaratdi. Natijada, 2020–2024-yillar oralig‘ida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 2,9 mlrd AQSh dollaridan 4,8 mlrd dollargacha oshib, 1,6 barobarlik o‘shishni ta‘minladi.

Natijalar va munozara. Tahlillar ko‘rsatadiki, soliq imtiyozlari hajmi va investitsiya oqimi o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjud. O‘zbekiston bo‘yicha o‘tkazilgan empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu ko‘rsatkichlar orasidagi korrelyatsiya 0,89 darajaga teng bo‘lib, imtiyozlar hajmining oshishi investitsion faollikni deyarli proporsional ravishda kuchaytiradi. Shu bilan birga, 2023-yildan boshlab o‘shish sur‘atlarining biroz pasayishi soliq imtiyozlarini yanada maqsadli taqsimlash va ularning

samaradorligini doimiy monitoring qilish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Soliq yengilliklari eng katta ta‘sirni sanoat ishlab chiqarish, energetika va farmatsevtika tarmoqlarida ko‘rsatgan. Xususan, “Navoi” va “Angren” erkin iqtisodiy zonalarida joylashgan korxonalarda foyda, mol-mulk va yer soliqlaridan ozod qilish choralari ishlab chiqarish hajmini 45 foizga oshirish imkonini yaratdi. Natijada, xorijiy investorlar ishtirokidagi qo‘shma korxonalar soni 2020-yildagi 6 200 tadan 2024-yilda 9 800 taga yetib, 58 foizlik o‘shishni ta‘minladi. Ushbu ko‘rsatkichlar O‘zbekiston iqtisodiy muhitida soliq rag‘batlarining investitsiya oqimiga sezilarli turtki berayotganini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab davlatlar soliq imtiyozlarini maqsadli va vaqtinchalik qo‘llash orqali yuqori iqtisodiy samaraga erishgan. Masalan, Xitoyda erkin iqtisodiy zonalarga 10 yilgacha soliq ta‘tili beriladi, biroq korxonalar ekologik va ijtimoiy majburiyatlarni bajarmasa, imtiyoz bekor qilinadi. Turkiyada innovatsion texnologiyalar va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishlar uchun soliq yengilliklari taqdim etiladi, Qozog‘istonda esa imtiyozlar investitsiya hajmiga qarab differensial tarzda taqsimlanadi. Ushbu misollar shuni ko‘rsatadiki, soliq imtiyozlari iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmi sifatida faqat aniq va shaffof mezonlarga asoslangan holda qo‘llanganda samarali natija beradi.

O‘zbekiston amaliyotida soliq imtiyozlari asosan umumiy sohalarida qo‘llanilishi kuzatiladi, bu esa ba‘zida resurslarning samarali taqsimlanmasligiga olib keladi. Shu sababli, xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda, maqsadli soliq rag‘batlantirish mexanizmini joriy etish dolzarb hisoblanadi. Masalan, yuqori texnologiyalar, “yashil energetika”, eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishlar hamda startaplarni soliqdan vaqtinchalik ozod qilish orqali iqtisodiyotning diversifikatsiyasi sezilarli darajada kuchaytirilishi mumkin.

Tahlillar natijasida bir nechta muhim xulosalar shakllangan. Birinchidan, soliq imtiyozlari investitsion muhitni yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ikkinchidan, ularning iqtisodiy samaradorligi shaffofligi, vaqtinchalikligi va maqsadli yo‘naltirilganligiga bog‘liq. Uchinchidan, monitoring va tahlil mexanizmlarini kuchaytirish orqali soliq imtiyozlaridan olinayotgan rag‘batlarning haqiqiy ta‘siri oshiriladi.

Umuman olganda, O‘zbekiston tajribasi soliq imtiyozlari investorlarni jalb qilish, sarmoya kiritish riskini kamaytirish va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi. Kelgusida tizimni yanada takomillashtirish, imtiyozlarni differensiallashtirish, samaradorlik mezonlarini joriy etish va shaffof hisobot mexanizmlarini mustahkamlash orqali soliq siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirish mumkin. Shu tariqa, soliq imtiyozlari nafaqat investorlar uchun moliyaviy rag‘bat sifatida, balki mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlovchi strategik instrument sifatida ahamiyatini oshiradi.

1-jadval.

O‘zbekistonda soliq imtiyozlari va investitsion faollik o‘zaro bog‘liqligi (2020–2024-yillar)¹

Yil	Soliq imtiyozlari hajmi (trln so‘m)	TXI hajmi (mlrd \$)	Soliq imtiyozining YAIMga nisbati (%)	TXI o‘shish sur‘ati (%)	Yangi tashkil etilgan korxonalar soni (mingta)	Ishlab chiqarish hajmi (trln so‘m)	Investitsiya samaradorlik koeffitsienti (ISK)	Bandlik darajasi o‘shishi (%)
2020	8.5	2.9	2.4	—	35.1	410.0	1.00	—
2021	9.7	3.4	2.6	17.2	39.8	463.7	1.14	1.8
2022	10.5	4.2	2.9	23.5	44.3	528.6	1.26	2.3
2023	11.8	4.6	3.1	9.5	47.7	571.5	1.18	2.1
2024	12.3	4.8	3.0	4.3	49.5	608.2	1.11	1.7

¹ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi yillik hisobotlari (2021–2024)

Soliq imtiyozlari ta’sirida investitsion muhit indeksining o‘zgarishi (2020–2024-yillar)

Ko‘rsatkich nomi	O‘lchov birligi	2020	2021	2022	2023	2024	2020–2024 o‘zgarish (%)
Soliq yukining YAIMdagi ulushi	%	21.3	20.2	19.1	18.8	18.4	-13.6
Investorlar ishonch indeksi	ball (1–10)	6.1	6.8	7.4	7.9	8.3	+36.0
Doing Business reytingida o‘rni	o‘rin	94	86	74	70	66	+29.8
Soliq to‘lovlarining raqamlashtirilgan ulushi	%	58	67	78	86	91	+33.0
Erkin iqtisodiy zonalar soni	dona	13	15	18	19	21	+61.5

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi yillik hisobotlari (2021–2024)

Soliq imtiyozlari tizimi investitsion muhitni rivojlantirish, xorijiy kapitalni jalb etish hamda mahalliy tadbirkorlik subyektlarini rag‘batlantirishda muhim iqtisodiy mexanizm sifatida qaraladi. Shu bilan birga, mazkur tizimni samarali boshqarish, uni aniq maqsadlarga yo‘naltirish va adolatli taqsimlash doimo ilmiy va amaliy muhokamalar markazida bo‘lib kelmoqda. Chunki soliq yengilliklari bir tomondan investitsion faollikni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan, qisqa muddatda davlat byudjeti tushumlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli, soliq imtiyozlarini qo‘llashda muvozanatli yondashuv zarur bo‘lib, unda iqtisodiy o‘zgarishni rag‘batlantirish bilan bir qatorda fiskal barqarorlikni ta’minlash ham muhim vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

2020–2024 yillar davomida mamlakatda investitsion muhit sezilarli darajada yaxshilangan. Soliq yukining YAIMdagi ulushi kamayib, biznes uchun qulay sharoit yaratildi. Investorlar ishonch indeksi va Doing Business reytingidagi o‘rin sezilarli darajada oshib, xalqaro miqyosda mamlakatning jozibadorligi kuchaydi. Soliq to‘lovlarining raqamlashtirilishi shaffoflik va samaradorlikni ta’minladi. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalar sonining ko‘payishi sarmoyadorlar uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Umuman olganda, bu davrda iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakat investitsiyalarni jalb qilishda yanada raqobatbardosh va ishonchli maydonga aylangan. (2-jadval).

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillardagi soliq islohotlari investorlar uchun qulay muhit yaratgan bo‘lsa-da, ayrim tizimli kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Avvalo, imtiyozlar yetarlicha differensiallashtirilmagan bo‘lib, ko‘plab sohalarga umumiy tarzda qo‘llanmoqda. Natijada resurslar samaradorlik darajasidan qat’i nazar taqsimlanmoqda. Shu bois soliq siyosatida tarmoqlarning iqtisodiy ahamiyati va qaytimi inobatga olingan holda yondashuvni kuchaytirish zarur.

Ikkinchi muammo — imtiyozlarning ko‘pincha qisqa muddatli ta’sir ko‘rsatishi bilan bog‘liq. Bu esa ularning aniq natijadorlik mezonlariga asoslanmaganini ko‘rsatadi. Xalqaro amaliyotda,

xususan OECD mamlakatlarida, soliq preferensiyalari muntazam qayta ko‘rib chiqiladi va faqat samaradorligi tasdiqlangan yo‘nalishlarda saqlanadi. O‘zbekistonda ham tizimli monitoring va baholash mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, ayrim hollarda imtiyozlarni olish jarayonining murakkabligi kichik va o‘rta biznes imkoniyatlarini cheklaydi. Raqamli platformalar orqali avtomatlashtirilgan va shaffof tizimni kengaytirish bu muammoni kamaytiradi. Bundan tashqari, soliq yengilliklari hududiy rivojlanish siyosati bilan uyg‘unlashtirilib, investitsiyalarni iqtisodiy jihatdan sust hududlarga yo‘naltirish lozim.

Umuman, soliq imtiyozlari aniq ko‘rsatkichlar — ish o‘rinlari, eksport hajmi va ishlab chiqarish o‘sishi asosida baholanib, strategik maqsadlarga yo‘naltirilgan hamda vaqtinchalik xarakterga ega bo‘lishi zarur. Faqat shunda ular barqaror iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, soliq yengilliklari tizimini optimallashtirishda shaffoflik omili ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hozirgi global iqtisodiy sharoitda xalqaro reyting agentliklari (masalan, Doing Business yoki Transparency International) mamlakatlardagi soliq tizimi ochiqligi va soddaligi darajasiga alohida e’tibor qaratmoqda. Shuning uchun O‘zbekistonda ham barcha imtiyozlar ro‘yxatini ochiq ma’lumotlar platformasida e’lon qilish, ularning natijalari bo‘yicha yillik hisobot tayyorlash amaliyotini joriy etish foydali bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, soliq imtiyozlari xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim iqtisodiy vosita hisoblanadi. Ularning samaradorligi tizimlilik, maqsadlilik va shaffoflik tamoyillariga bog‘liq. To‘g‘ri yo‘naltirilgan soliq siyosati investitsion faollikni oshiradi va iqtisodiy o‘zgarishni rag‘batlantiradi. O‘zbekistonda olib borilayotgan soliq islohotlari investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Biroq imtiyozlarning natijadorligi muntazam ilmiy tahlil va monitoring bilan mustahkamlanishi zarur. Soliq preferensiyalari iqtisodiyotda multiplikativ ta’sirni yuzaga keltiradi. Shu bois ularni puxta, adolatli va strategik yondashuv asosida boshqarish muhimdir.

ADABIYOTLAR

- Dunning, J. H. (2008). Eclectic or OLI paradigm: A theoretical framework for foreign direct investment and international production. London: Routledge
- Rodrik, D. (2011). The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy. New York, NY: W. W. Norton & Company
- SH.Nurmatov (2023) “ Опыт зарубежных стран в использовании налоговых льгот” <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/270/306>
- Abdukakhorov Bekzod Utkir Ugli (2022) CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THE ORETICAL AND APPLIED SCIENCES “The Impact of Tax Benefits on the Improvement of Special Economic Zones”, <https://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/666/754>